

Sünd ja surm

Vaimse kultuuripärandi tööleht. Ajalugu

Hanna-Liis Kaarlõp-Nani, UNESCO Eesti rahvuslik komisjon

Tööleht toetab sünni ja surmaga seotud traditsioonide, teadmiste ja oskuste märkamist. Elu on protsess, mille algus on tinglikult sünd ja lõpp surm. Aga millal ikkagi algab elu ja mis on enne sünni ning mis saab inimesest pärast surma? Vastused nendele küsimustele on eri aegadel ja kultuurides olnud erinevad. Kui budist usub taassünni, siis kristlane sellesse, et surmale järgneb paradiis või põrgu. Tänapäeva Lääne ühiskonnas räägime sünnist kui rõõmusündmusest, surmast kõnelemist püüame aga üldse vältida. Meie suhtumine nendes inimeseks olemise põhiküsimustesse defineerib selle, kes me oleme, ja määrab, millisel viisil elame, kuidas sünni ja surma suhtume ja milliseid sünni ja surmaga seotud kombeid ja traditsioone oluliseks peame.

Eestlased uskusid, et kui enne tulevase lapse sünni panna voodikoti alla kirves, sünnib poiss, kui aga nõel, siis tüdruk. Igal juhul tähistati lapse sünni pidustuste ehk varudega. Eestlaste surmaga seotud traditsioonidest oli suur osa keskendunud selle tagamisele, et lahkunu teed koju tagasi ei leiaks ning kodukäijaks ei tuleks.

Tööleht koosneb ülesande kirjeldusest ja järgmistest lisadest: materjalid rühmatöö jaoks teemal „Eestlaste sünni ja surmaga seotud traditsioonid“; intervjuu-

küsimused perekondlike sünni ja surmaga seotud traditsioonide uurimiseks; küsimused, mis toetavad surnuaia külastust; tööleht koomiksi joonistamiseks.

Teema mõistmist saab õpetaja hinnata pereliikmetega teemal „Sünd ja surm“ (vaata Lisa 2 küsimusi) läbi viidud intervjuude kaudu. Olenevalt kooliastmest võib intervjuu tulemused vormistada koomiksina (II kooliaste) (koomiksi põhi Lisa 4), esitluse või videona (III kooliaste) või miniuurimusena (III kooliaste). Samuti võib õpetaja hinnata õppekäiku kohalikku surnuaeda, kus õpilased võivad täita teemakohast töölehte, mille vastuseid tuleks kindlasti hiljem klassis analüüsida (Lisa 3).

Kas teadsid?

Judaist, protestant ja katoliiklane arutavad, millal algab elu. Protestant ütleb, et keerukas on elu täpset algust defineerida. On see lapse sünni, munaraku viljastumise hetke või hoopis 12. nädal? Katoliiklane kostab vastu, et mis siin keerulist on, asi on väga lihtne. Elu algab munaraku viljastamise hetkel. Judaist kuulab neid kahte kõnelemas ja sõnab naerdes: „Mis te siin arutate, elu algab siis, kui lapsed kodust ära lähevad!“

Märksõnad, mõisted

Vaimne kultuuripärand: põlvest põlve edasi antud teadmised, oskused, kombed ja tavad, mis on kogukondadele omased ja olulised ka praegu.

noorus

vanadus

sünd

surm

teisipoolsus

elu

katsikud

matused

munaraku viljastumine

Õpiväljundid

Ülesande edukalt läbinud õpilane:

- ◆ kirjeldab näiteid tuues Eesti rahvakultuuris levinud sünni ja surmaga seotud kombeid;
- ◆ märkab ja analüüsib oma pere sünni ja surmaga seotud traditsioone ja kombeid viies läbi perekonnaliikmetega intervjuud, mille tulemused vormistab koomiksi, esitluse või lühivideona;
- ◆ märkab ümbritsevat kultuuriruumi ja väärtustab seda ühe kogukonna jaoks olulise surnuaia näitel.

Seos õppekava ja ajaloo ainekavaga

Toetatakse väärtuspädevust, II kooliastme teemat „Eluolu: elu linnas ja maal, kultuur ja traditsioonid, nende muutumine ajas“ ja ajaloo ainekava õppe- ja kasvatuseesmärke:

- ◆ tunneb huvi mineviku vastu;
- ◆ väärtustab kultuurilist mitmekesisust ning oma rolli kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana ning määratleb end oma rahva liikmena;
- ◆ tunneb ja kasutab erinevaid õpivõtteid, tekstiliike ja teabe-allikaid, väljendab oma teadmisi ning oskusi suuliselt ja kirjalikult ning kasutab õppetegevuses IKT vahendeid.

Soovitused õpetajale

Teemat võib käsitleda kas kahes tunnis (1. sissejuhatav rühmatöö tund, 2. tund, milles analüüsitakse rühmatöö tulemusi) või viiest tunnist koosneva teemaplokina. Arvestada tuleks, et surm võib mõne õpilaste jaoks olla tundlik teema. Võimalik on, et uurimise käigus kujuneb välja ka õpilase loov- või uurimustöö teema. Koomiksi joonistamisel võib teha koostööd kunstiõpetuse õpetajaga.

Viited

Videod

- ◆ Parijõgi, A., Hellerma, J. (2013). *Ajalik ja ajatu. Sünd ja surm, surm ja sünd*, 1. ERR. <http://arhiiv.err.ee/vaata/ajalik-ja-ajatu-sund-ja-surm-surm-ja-sund-1>
- ◆ Parijõgi, A., Hellerma, J. (2013). *Ajalik ja ajatu. Sünd ja surm, surm ja sünd*, 2. ERR. <http://arhiiv.err.ee/vaata/ajalik-ja-ajatu-sund-ja-surm-surm-ja-sund-2/>
- ◆ Parijõgi, A., Hellerma, J. (2013). *Ajalik ja ajatu. Sünd ja surm, surm ja sünd*, 3. ERR. <http://arhiiv.err.ee/vaata/ajalik-ja-ajatu-sund-ja-surm-surm-ja-sund-3/>
- ◆ Parijõgi, A., Hellerma, J. (2013). *Ajalik ja ajatu. Sünd ja surm, surm ja sünd*, 5. ERR. <http://arhiiv.err.ee/vaata/ajalik-ja-ajatu-sund-ja-surm-surm-ja-sund-5/>

Internetiallikad

- ◆ Õunapuu, P. (2000). *Rahvakultuur. Eluring*. *Estonica*. Entsüklopeedia Eestist. <http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>
- ◆ Õunapuu, P. (2000). *Rahvastik. Perekond ja laste sünd*. *Estonica*. Entsüklopeedia Eestist. [http://www.estonica.org/et/%C3%9Chiskond/Rahvastik/Perekond ja laste s%C3%BCnd/](http://www.estonica.org/et/%C3%9Chiskond/Rahvastik/Perekond%20ja%20laste%20s%C3%BCnd/)
- ◆ Õunapuu, P. (2000). *Rahvakultuur. Surm*. *Estonica*. Entsüklopeedia Eestist. <http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Surm/#>

Kooliaste: põhikooli II ja III aste

Ainetundide arv: 5 tundi (1 tund sissejuhatuseks, 2 tundi õppekäiguks, 1 tund õppekäigu ja esimese tunni tulemuste analüüsiks, 1 tund kodutööna antud miniuurimuse/esitluse/video esitluseks).

Materjalid, töövahendid: töölehe lisad.

Õpikeskkond: klassiruum, lauad paigutatud rühmatööks. Esitlustehnika kasutamise võimalus. Lisaks õppekäik surnuaeda.

Ülesande kirjeldus

Sissejuhatus

1. Õpetaja tutvustab teemat ja tunni eesmärgi ning küsib õpilastelt, mis emotsioonid ja traditsioonid neil sõnadega *sünd* ja *surm* seostuvad, ning palub õpilastel neid nimetada. Seejärel rõhutab, et sünd ja surm on loomulikud elu osad. Õpetaja peaks silmas pidama, et klassis võib olla õpilasi, kelle jaoks on surma teema tundlik, võimalusel võiks vältida nende õpilaste sattumist rühmatöö ajal V ja VI rühma.
2. Õpetaja palub õpilastel joonistada ajatelg ning kanda sellele ajalises järjekorras järgmised mõisted: *noorus, vanadus, sünd, surm, teispoolsus, elu, katsikud, matused, munaraku viljastumine*.
3. Arutelu paarilisega.
  - ◆ Kas neid sündmusi oli ajateljele lihtne paigutada? Milliseid sündmusi oli kõige keerulisem ajateljele kanda? Miks?
  - ◆ Milliseid sündmusi sooviksid veel sellele ajateljele kanda? Milline võiks olla sinu vanaema/vanaisa poolt tehtud ajatelg?
  - ◆ Vaata ajatelge ning vasta järgmistele küsimustele:
    1. Millal algab sinu arvates inimese elu?
    2. Mis saab inimesest pärast surma?

Arutelu lõppedes palub õpetaja jagada õpilastel seisukohti üle klassi, pakutud vastusevariandid analüüsitakse klassis läbi.

Pärast arutelu toob õpetaja välja, et nagu klassi arutelust (loodetavasti) selgus, võivad inimesed nendele küsimustele vastata väga erinevalt. Samas, vastused kahele viimasele küsimusele määravad selle, kes me oleme, milline on meie ühiskond (vrd nt Vana-Egiptus, Kreeka, Rooma, keskaeg, budism, Eesti rahvausund, tänane Eesti) ja nende sündmustega seotud tavad ja kombed. Järgnevalt keskendume traditsioonilisele Eesti sünni- ja surmakombestikule.

Uurimine ja teema tundmaõppimine

Rühmatöö sikk-sakk meetodil teemal sünd ja surm Eesti rahvakultuuris. Rühmatööks vajalikud materjalid toodud Lisas 1. Oluline, et rühmas oleks vähemalt kuus liiget, see on vajalik sikk-sakk meetodi toimimiseks.

Väljund, lahendus

Väljund (ehk õpetaja suunab pärast sissejuhatavat tundi õpilased tegema vähemalt ühte nimetatud tegevustest):

1. Intervjuu pereliikmetega teemal „Sünd ja surm“ (vaata Lisa 2 küsimusi). Olenevalt kooliastmest võib intervjuu tulemused vormistada:
  - ◆ koomiksina (II kooliaste) (koomiksi põhi Lisa 4),
  - ◆ esitluse või videona (III kooliaste),
  - ◆ miniuurimusena (III kooliaste).
2. Õppekäik kohaliku surnuaeda, õpilased võivad täita teemakohast töölehte, mille vastuseid tuleks kindlasti hiljem klassis analüüsida. (Lisa 3).

Olenemata sellest, kas õpetaja käsitleb teemat ühes tunnis või pikema teemaplokina, tuleks teema lõpus tulla tagasi esimeses tunnis püstitatud väite juurde, et vastused küsimustele, millal algab elu ja mis saab pärast surma, defineerivad selle, kes me oleme ja mida ning kuidas nende sündmustega seoses väärtustame. Millised on sünni ja surmaga seotud traditsioonid õpilaste kogemuse põhjal täna ja kuidas need muutunud on? Millest need muutused on olnud mõjutatud?

Hindamine

Oluline on õpilastele eelnevalt tutvustada, mille alusel tööd hinnatakse. Hindamismudeli võib õpetaja välja töötada ise või kasutada mõnda olemasolevat. Inspiraatsiooni hindamismudeliteks:

<http://opetaja.edu.ee/hindamismudelid/>

Töölehe lisa 1. Rühmatöö materjalid teemal „Sünd ja surm“.

Ülesande lõpus olevat kokkuvõtvat tabelit tuleks paljundada igale rühmale, tähistades vastava rühma rea tugevamas kirjas.

I rühm. Enne sündi

Lugege rühmas läbi allikas teemal „Sünnikombed enne sündi“ ja kirjutage kokkuvõtvasse tabelisse välja kõige olulisem mõte. Seejärel arutage, mis on tinginud nende traditsioonide muutumise.

Sünnikombed algasid juba lapse viljastamisest. Kui sooviti, et tulevane laps oleks poiss, pandi kirves voodikoti alla, tüdruku puhul aga nõel. Hool lapse eest kajastus keerulises käskude-keeldude süsteemis, millega lapseootel naine pidi arvestama. Paljudel tabudel oli ka otsene praktiline põhjendus. Vältimaks puudusi ja vigu lapse välimuses ja iseloomus, olid naisel keelatud mitmed toimingud. Pärimus keelas rangelt ehmatamise, vihastamise, tülitsemise, aga ka naermise. Karmilt olid keelatud kõik tegevused, mis võisid põhjustada venitamist või põrutamist. Osades keeldudes oli tegu analoogiamaagiaga. Näiteks pesu pestes ei tohtinud naine põlle märjaks teha, muidu hakkab laps alla tegema. Kõige üldisem, osalt tänase päevani kehtiv uskumus oli, et kui lapseootel naine tulekahju nähes ennast käega puudutab, siis tekib lapsel sinna kohta tulekahjumärk. Kehtis kindel seisukoht, et kui lapsel oli midagi viga, siis oli ema millegi vastu eksinud.

Õunapuu, P. (2000). Rahvakultuur. Eluring. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. (<http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>).

II rühm. Sünd

Lugege rühmas läbi allikas teemal „Sünd“ ja kirjutage kokkuvõtvasse tabelisse välja kõige olulisem mõte. Seejärel arutage, mis on tinginud nende traditsioonide muutumise.

Tähtsaks peeti sündimise päeva ja aega. Esmaspäev, kolmapäev ja reede olid eestlastele õnnatud päevad, millal ei alustatud ühtegi tööd. Õnnatud olid need ka elu alustamiseks. Pühapäeval sündinu oli eriti õnnelik ja seda usutakse tänase päevani. Õhtune laps oli õnnelik, hommikune pidi aga terve elu tööd rügama, et ots otsaga kokku tulla. Üle Eesti oli tava, et laps võeti vastu vastassugupoole riietesse, poiss naistesärki ja vastupidi. Seda tehti selleks, et tagada, et laps kindlasti abielluks. Seoses ristiusu levikuga kandusid mõned vanad lapse pesuveega seotud tavad üle ristimisveele. Kindlasti tuli pesuvette panna hõbedat, seda iidsetest aegadest ohvriks toodud ja kurja tõrjuvat metalli.

Õunapuu, P. (2000). Rahvakultuur. Eluring. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. (<http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>).

III rühm. Pärast sündi: katsikud ja ristsed

Lugege rühmas läbi allikas teemal „Pärast sündi“ ja kirjutage kokkuvõtvasse tabelisse välja kõige olulisem mõte. Seejärel arutage, mis on tinginud nende traditsioonide muutumise.

Esimeseks oluliseks sündi tähistavaks pidustuseks oli katsikul käimine. Sama küla abielunaised tulid last vaatama ning tõid kindlasti kaasa süüa ja kingituse lapsele. Esimesed katsikulised ei tohtinud olla vaesed ega vanad, sest siis kasvas lapsest vaene inimene. Katsikul käidi niikaua kui sünnitanu (nn nurganaine) lamas ja see aeg võis kesta paarist päevast mõne nädalani. Lapse jaoks oli aeg sündimisest kuni ristimiseni kõige ohtuderohkem. Last ei jätetud kunagi üksi ja öö läbi põles tuli. Kurja silma jõu võttis ka hõbeasi lapse rinnal. Nimi pandi lapsele tavaliselt kas vanavanemate või lähedal asuva tähtpäeva järgi. Lapsele ei tohtinud panna isa või ema nime. Laps ristiti kodus või kirikus tavaliselt 2-3 nädala vanuselt. Eestis on aga küllalt väikesaari, kus kirikuõpetaja sai käia harva, paar korda aastas ja siis toimetati kõik kiriklikud talitused ristimistest surnute pühitsemiseni. Ristimisele järgnenud mitu päeva kestnud varudel oli palju erinevaid kombeid, mille kõigi sisuks oli lapsele õnneliku elu tagamine.

Õunapuu, P. (2000). Rahvakultuur. Eluring. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. (<http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>).

IV rühm. Surma ended

Lugege rühmas läbi allikas teemal „Surma ended“ ja kirjutage kokkuvõtvasse tabelisse välja kõige olulisem mõte. Seejärel arutage, mis on tinginud nende traditsioonide muutumise.

Surm oli kurb ja paratamatu sündmus ning ajendas otsima mitmesuguseid surmaendeid. Üldine oli uskumus, et kuulnud koputused ja kolistamised ennustasid surma. Loomulikult suremise ajaks peeti kas kevadet, kui puud lehte lähevad, või sügist, kui lehed langevad. Siis pidi lahkunud hingede edasine tee olema kergem. Kõige parem oli surra päeval ja ilusa ilmaga. Tuisu ja tormiga surid kurjad inimesed ja nõiad. Suremise kergendamiseks oli mitmesuguseid võtteid. Vana tava oli avada selleks üks või aken. Üldine, kristlikust maailmavaatest mõjutatud arvamus oli, et kergelt sureb see, kes oma salajased asjad ja varjatud patud üles tunnistab ja andeks palub.

Õunapuu, P. (2000). Rahvakultuur. Eluring. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. (<http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>).

V rühm. Surm

Lugege rühmas läbi allikas teemal „Surm“ ja kirjutage kokkuvõtvasse tabelisse välja kõige olulisem mõte. Seejärel arutage, mis on tinginud nende traditsioonide muutumise.

Surnu tõsteti koos õlgedega redelile või laudadest kokku löödud lautsile ja pesti puhtaks. Pesemiseks tarvitatud viht ja seep pandi hiljem kirstu, pesuvesi aga valati kohta, kus keegi ei käinud. Õled ja lavats põletati. Surirõivaste värv oli valge. Kui surnu oli veel majas, ei tohtinud sealt midagi välja anda, et mitte õnnetust tuua. Surnut ei tohtinud üksi jätta ning öösel surnut valvati. Surnuvalvajate traditsioonilised toidud olid soolaga keedetud herned ja oad. Kirstu panemisel pidi jälgima, et pisarad kirstu ei kukuks, sest muidu tõmbab surm leinaja kaasa. Kindlasti pandi surnule kaasa mõni münt.

Kirstupanekule järgnes surnuvaatamine, kuhu inimesi ei kutsunud, vaid kuhu tuldi ise. See võrdus jumalagajätmisega. Matustele mõnel pool kutsuti, mõnel pool mindi ise. Nii nagu ristsetele ja pulma, nii võeti ka matustele kaasa toidukott. Suur osa matusekombestikust on seotud rituaalidega, mille eesmärk oli tagada, et surnu ei leiaks teed tagasi ja ei tuleks kodukäijaks.

Õunapuu, P. (2000). Rahvakultuur. Eluring. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. (<http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>).

VI rühm. Pärast surma

Lugege rühmas läbi allikas teemal „Pärast surma“ ja kirjutage kokkuvõtvasse tabelisse välja kõige olulisem mõte. Seejärel arutage, mis on tinginud nende traditsioonide muutumise.

Surnu kanti välja jalad ees ja pandi nii ka sõidukile. Tuba pühiti puhtaks ja praht visati surnule järele. Mõnel pool suitsutati tuba kadakatega, et tõrjuda surnu hinge ja puhastada õhku. Surnusõitjaid oli vana tava järgi kaks. Sõideti hästi kiiresti ja loogeldes, sest usuti, et kodukäija saab tagasi pöörduda ainult seda teed mööda, mida kasutati surnu viimiseks. Hauda ei tohtinud kaevata omaksed.

Pärast surnuaialt tulekut järgnesid peied ehk söömaaeg lahkunu mälestuseks. Selleks tapeti alati loom, vahel ka kaks. Siin võib näha jäänukit muistselt ohverdamisest: usuti, et kui looma ei tapeta, siis loomad surevad või kaob majapidamisõnn. Valitses uskumus, et ilma peiedeta jäänud surnud tulevad koju käima. Peiesöögist ei tohtinud midagi järele jääda ja mis jäi, valati maha surnule.

Peiedele järgnes leinaaeg, kus välditi surnu nimetamist ja hõbeehete kandmist. Meeste puhul oli leinaaeg kuus nädalat, naiste puhul kuus kuud.

Õunapuu, P. (2000). Rahvakultuur. Eluring. *Estonica. Entsüklopeedia Eestist*. (<http://www.estonica.org/et/Kultuur/Rahvakultuur/Eluring/>).

Teema	Kõige olulisem mõte?	Millised nendest traditsioonidest/uskumustest on tänini säilinud?
I rühm. Enne sündi		
II rühm. Sünd		
III rühm. Pärast sündi		
IV rühm. Surma ended		
V rühm. Surm		
VI rühm. Pärast surma		

Lisa 2. Intervjuu küsimused

Teema	Milliseid traditsioone mina tean?	Milliseid traditsioone minu vanemad teavad?	Milliseid traditsioone minu vanavanemad teavad?
Enne sündi			
Sünniga seoses			
Pärast sündi			
Surma ended			
Surm			
Pärast surma			
Mida saan intervjuude põhjal järeltada?			

Lisa 3. Küsimused surnuaia külastuseks

Surnuaed kui kultuuriruum	Selgitus		
Kirjelda surnuaeda (asupaik, millal surnuaed rajati, keda on siia peamiselt maetud, muud iseloomulikud märksõnad).		Otsi üles oma perekonna matmispaik. Nimeta inimesed, kes siia on maetud ja too välja, kuidas nad on Sinu sugulased. Kui surnuaiale ei ole maetud Sinu sugulasi, siis nimeta paigad, kuhu lähedased maetud on.	
Kui võimalik, joonista surnuaia plaan.		Surnuaed kui peretraditsioonide kandja	Küsimused klassis vastamiseks
Võrdle hauakive (pööra tähelepanu kasutatavale kirjale, hauakivide suurusele, materjalile, aastaarvudele).		Kes Sinu lähedastest on külastatavale surnuaiale maetud? Kui surnuaiale ei ole maetud Sinu sugulasi, siis nimeta paigad, kuhu lähedased maetud on.	
Mis on sarnane?	Sarnane on	Milliseid lugusid nende inimeste kohta oled oma lähedastelt kuulnud?	
Mis on erinev?	Erinev on	Nimeta esemeid, mis leiduvad Sinu kodus ning on siia maetud inimestega seotud.	
Mida saad sellest järeldada?		Kui sooviksid nende inimeste kohta veel midagi teada saada, kust seda infot leiaksid?	
Milliseid ehitisi (monumente, kabeleid vms) veel surnuaia territooriumil leidub? Nimeta need ning kirjelda vähemalt kahe lausega.		Kuidas mõistad lauset: „Elame edasi oma lähedastes“?	

Lisa 4. Koomiksi alus

